

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول بر پایه ساحت‌های شش‌گانه تربیت در سند تحول بنیادین

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۰۵

نواز الله فرهادی*
زهرا گرامی طیبی**

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، بررسی میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت در سند تحول در کتاب‌های فارسی متوسطه اول (۱۳۹۹-۱۴۰۰) و ارزیابی انطباق محتوای این کتاب‌ها با ساحت‌های یادشده است. در این پژوهش که با استفاده از روش تحلیل محتوای کمی و با واحد تحلیل جمله انجام شده است، ابتدا با توجه به هدف‌های سند تحول بنیادین در دوره یادشده، مؤلفه‌های مربوط به هر ساحت (شامل ساحت اعتقادی، عبادی و اخلاقی: ۳۱ مؤلفه؛ ساحت اجتماعی و سیاسی: ۱۰ مؤلفه؛ ساحت زیستی و بدنی: چهار مؤلفه؛ ساحت علمی و فناوری: ۱۰ مؤلفه؛ ساحت اقتصادی و حرفه‌ای: ۱۰ مؤلفه؛ ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری: ۱۰ مؤلفه) را استخراج و تبیین کرده‌ایم؛ سپس متن کتاب‌های موردبجث را براساس این مؤلفه‌ها بررسی کرده و داده‌های هر بخش را با استفاده از شاخص‌های آماری-توصیفی (فراوانی و درصد) تجزیه و تحلیل کرده‌ایم. طبق نتایج به‌دست‌آمده، از مجموع ۶۸۸ فراوانی، ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی با ۲۶۲ واحد و ساحت تربیت زیستی و بدنی با نوزده واحد، به ترتیب دارای بیشترین و کمترین فراوانی هستند؛ همچنین بالاترین ضریب اهمیت (۰.۱۷۱۷۶) و بار اطلاعاتی (۰.۹۹۷۰۴) به ساحت اعتقادی، عبادی، اخلاقی و پایین‌ترین میزان به ساحت تعلیم و تربیت اجتماعی و سیاسی با ضریب اهمیت ۰.۱۵۶۴۸ و بار اطلاعاتی ۰.۹۰۸۳۳ اختصاص دارد. توجه به ساحت اعتقادی و اخلاقی در کتاب‌های مورد مطالعه به‌عنوان اولویت اول، با هدف‌های کلی سند تحول بنیادین مناسبت و مطابقت دارد؛ اما بازنگری در محتوای این آثار از منظر ساحت تربیت زیستی و بدنی، با توجه به نیازهای جسمانی و وضعیت سنی فراگیران در دوره متوسطه اول، ضروری به نظر می‌رسد.

واژگان کلیدی: ساحت‌های شش‌گانه تربیت، سند تحول بنیادین، کتاب‌های فارسی متوسطه اول.

* استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول). na.farhadi@cfu.ac.ir
** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. z.g.teybi@gmail.com

بیان مسئله

واژه «تربیت» در لغت به معنی پروردن کسی و ادب و اخلاق را به وی آموختن به کار رفته (معین، ۱۳۸۸، «تربیت») و در حوزه اصطلاحی، تعریف‌های متعددی درباره آن بیان شده است که در اینجا برخی از آن‌ها را ذکر می‌کنیم: شهید مطهری تربیت را عبارت از پرورش دادن و به فعلیت رساندن استعدادها و ایجاد تعادل و هماهنگی میان آن‌ها دانسته است (مطهری، ۱۳۹۹، ص. ۹۰). در واقع، تربیت به معنای انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد زمینه و عوامل لازم، و کمک به شخص مورد نظر است برای آنکه بتواند استعدادهای نهفته‌اش را در تمام ابعاد وجودی و به صورت هماهنگ پرورش دهد و شکوفا کند و به تدریج به سوی هدف و کمال مطلوب پیش رود (فایضی و آشتیانی، ۱۳۷۵، ص. ۳۲). با توجه به اینکه تعلیم و تربیت به سبب یافتن و بارور کردن استعدادهای گوناگون، و جهت دادن صحیح به ظرفیت‌های وجودی و توانمندی‌های متریبان، در پرورش دادن انسان‌های شایسته و نهایتاً گسترش دادن سرمایه‌های انسانی جامعه از این رهگذر، نقش محوری دارد، می‌توان آن را از عوامل بسیار مهم و زیربنایی در توسعه پایدار و همه‌جانبه کشور دانست. تعلیم و تربیت به علت داشتن کارکردهای گوناگون علمی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، همواره موضوعی مهم و ابزاری کارآمد برای رشد و توسعه همه‌جانبه ملت‌ها قلمداد شده است (مرزوقی، ۱۳۸۴، ص. ۹۳).

بی‌گمان، میزان کارآمدی نظام تعلیم و تربیت در تعالی و ترقی تمامیت کشور با به‌روز بودن و سازگاری آن با علوم و فناوری زمان، وضعیت فرهنگی و اجتماعی دوران، و شتاب تحولات در عرصه‌های گوناگون بومی و جهانی ارتباط مستقیم دارد و از این روی، سیاست‌گذاران فرهنگی کشور و نخبگان و دست‌اندرکاران عرصه تعلیم و تربیت در سال ۱۳۹۰ نظامی مدون را در قالب «سند تحول بنیادین نظام آموزشی» تدوین و برای اجرا آماده کردند. در مبانی نظری این سند تأکید شده است:

تحول در نظام آموزش و پرورش کنونی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. تاکنون، سیاست‌ها و راهبردهای مختلفی برای تحول در این نظام به کار گرفته شده که چندان موفقیت‌آمیز نبوده است. از آنجا که نظام آموزش و پرورش موجود، وارداتی، تقلیدی و غربی بوده و خروجی آن، یعنی دانش‌آموزان فارغ‌التحصیل، دارای ویژگی‌های شخصیتی مورد انتظار نمی‌باشند، تحول زیربنایی در آموزش و پرورش

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول.../ نواز الله فرهادی و زهرا گرامی طیبی ۲۰۷

مبتنی بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی و برای نیل به اهدافی از جمله ایجاد باور عمیق به اسلام و اندیشه‌ها و ارزش‌های والا و درنهایت، دستیابی به چشم‌انداز ۱۴۰۴ طراحی شده است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص. ۱۵).

این سند از گسترده‌ترین طرح‌های نرم‌افزاری است که با تأکید بر جنبه‌های کیفی، رابطه عناصر نظام در درون و با محیط پیرامون، و مباحث ساختاری تدوین شده است. قلمرو سند مورد بحث، عرصه‌های گوناگون توسعه، اعم از اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در آموزش و پرورش را دربر می‌گیرد و برای آن‌ها تعیین تکلیف می‌کند. سند تحول پایه، ملاک و راهنما در تصمیم‌گیری‌های اساسی برای هدایت، راهبری، نظارت و ارزشیابی نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی به منظور تحقق یافتن تحولات محتوایی و ساختاری است.

در این سند، مفهوم «تربیت» در جامع‌ترین صورت آن به عنوان فرایندی جامع، شامل تمام تلاش‌های زمینه‌ساز تحول اختیاری و آگاهانه آدمی دیده شده است که به شکل مفوله‌ای واحد، یکپارچه و درهم‌تنیده، تحول در تمام ابعاد وجودی انسان را دربر می‌گیرد (ابراهیم‌زاده، ۱۳۹۷، ص. ۲۶).

هدف‌گذاری، برنامه‌ریزی دوراندیشانه، تعیین ابزار و ترسیم فرایند اجرای کار، در هر موضوع مهمی از ضروریات و رموز موفقیت در آن حوزه به‌شمار می‌آید. هر قدر موضوع مورد نظر پیچیده‌تر و قلمرو تأثیر و نفوذ آن ژرف‌تر و گسترده‌تر باشد، برنامه‌ریزی دقیق و تعیین ابزار، هدف‌ها و فرایندها برای انجام دادن بهینه آن، بیشتر ضرورت می‌یابد. بی‌تردید، تعلیم و تربیت از ظریف‌ترین و غامض‌ترین مقوله‌ها و درعین حال، زیربنایی‌ترین عنصر توسعه پایدار و همه‌جانبه در جامعه‌های بشری است؛ از این روی، برنامه‌ریزی‌ای درست، دقیق و علمی را می‌طلبد و به نقشه راهی جامع و مانع نیاز دارد. چنین ضرورتی تقریباً در تمام کشورهای توسعه‌یافته، مصداق‌های آشکار دارد!

۱. برای کسب اطلاعات بیشتر رک: Fagerlind and Saha, 1989; Herkenrath, 2002؛ همچنین کتاب‌هایی که در آن‌ها نظام آموزشی کشورهای همجونی سوئیس، آلمان، ژاپن و فنلاند بررسی شده یا نظام تعلیم و تربیت ایران با کشورهای مثل فرانسه و آمریکا مقایسه شده است (مانند: ملاسیس، ۱۳۶۷) و نیز مقاله- های چاپ‌شده در مجله‌های تخصصی و معتبر کشور همچون «پژوهش در نظام‌های آموزشی» و مقاله فاطمی امین و فولادیان (۱۳۸۸) که اطلاعاتی ارزشمند درباره تأثیر متقابل نظام آموزشی با توسعه اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشورها به‌دست می‌دهد.

در ایران اسلامی، این مسئله با تدوین «سند تحول بنیادین نظام آموزشی» عملی شده است که می‌توان گفت به این صورت در تاریخ آموزش و پرورش کشورمان نظیری ندارد و پیش از تدوین آن در فرهنگ و آموزش این سرزمین دیرینه‌سال، نقشه راهی روشن و مدون وجود نداشته است.

«سند تحول بنیادین نظام آموزشی» حول محور تربیت (چیستی، چرایی، اساس، اصول، انواع، ارکان، هدف‌ها، الگوهای راهبردی تربیت و...) تدوین شده است. ساحت‌های شش‌گانه که در این جستار، پایه بررسی کتاب‌های فارسی نونگاشته در مقطع متوسطه اول قرار گرفته و مبنای تحلیل جمله‌ها، درس‌ها و محتوای این کتاب‌هاست، اساس و استخوان‌بندی سند تحول را تشکیل می‌دهد و کلیت هدف‌های تربیتی آن برای هدایت متربیان به سوی حیات طیبه را دربر می‌گیرد. از آنجا که این ساحت‌ها چهارچوب کلی سند تحول و سازه‌های بنیادین این بنای باشکوه را تشکیل می‌دهند و شالوده پژوهش پیش‌روی برپایه آن‌ها بنا شده است، متن مبانی نظری سند تحول بنیادین (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰) در توضیح و تبیین آن‌ها عیناً نقل می‌شود:

ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی: بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی است که ناظر به رشد و تقویت مرتبه قابل قبولی از جنبه دینی و اخلاقی حیات طیبه در وجود متربیان است و شامل همه تدابیر و اقداماتی است که برای پرورش ایمان و التزام آگاهانه و اختیاری متربیان نسبت به مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها، اعمال و... در راستای تکوین و تعالی هویت دینی و اخلاقی ایشان صورت می‌پذیرد؛ لذا قلمرو ساحت تربیت اعتقادی-عبادی و اخلاقی، ناظر به خودشناسی و معرفت نسبت به خداوند متعال، معاد، نبوت و... (ابعاد خاص و عام تربیت) است.

ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی: بخشی از جریان تربیت رسمی و ناظر به کسب شایستگی‌هایی است که متربیان را قادر می‌سازد تا شهروندانی فعال و آگاه باشند و در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی مشارکت نمایند. قلمرو ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی، شامل موارد زیر است: ارتباط مناسب با دیگران؛ تعامل شایسته با نهاد دولت و سایر نهادهای مدنی و سیاسی (رعایت قانون، مسئولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی و سیاسی، پاسداشت ارزش‌های اجتماعی)؛ کسب دانش و اخلاق

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول.../ نواز الله فرهادی و زهرا گرامی طیبی ۲۰۹

اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی (بردباری، وفاق و همدلی، درک مفهوم اجتماعی، درک و تعامل میان‌فرهنگی، تفاهم بین‌المللی حفظ وحدت و تفاهم توانایی‌های زبان ملی، محلی و جهانی).

ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری: این ساحت، ناظر به فعالیت قوه خیال و بهره‌مندی از عواطف، احساسات و ذوق زیبایی‌شناختی (توان درک و تقدیر از موضوعات و افعال دارای زیبایی مادی یا معنوی) و توان خلق آثار و ارزش‌های هنری است. مقصود اصلی دین، تنظیم و هدایت حیات انسان در زمینه چهار ارتباط اصیل و ثابتی است که هر فرد باید به‌منزله موجودی آگاه و مختار با هستی (رابطه با خویش، رابطه با خداوند، رابطه با انسان‌های دیگر و رابطه با طبیعت) برقرار کند. ساحت تربیت زیستی و بدنی: بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی است که ناظر به حفظ و ارتقای سلامت، و رعایت بهداشت جسمی و روانی متریان در قبال خود و دیگران، تقویت قوای جسمی و روانی، مبارزه با عوامل ضعف و بیماری، حفاظت از محیط‌زیست و احترام به طبیعت است.

ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای: بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی است که ناظر به یکی از ابعاد مهم زندگی آدمی، یعنی بُعد اقتصادی و معیشتی است. این ساحت، ناظر به رشد توانایی متریان در تدبیر امر معاش و تلاش اقتصادی و حرفه‌ای است.

ساحت تربیت علمی و فناوری: بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی است که ناظر به کسب شایستگی‌هایی (صفات و توانمندی‌ها و مهارت‌ها) است که متریان را در شناخت و بهره‌گیری و توسعه نتایج تجارب متراکم بشری در عرصه علم و فناوری یاری کند تا براساس آن، متریان قادر شوند با عنایت به تغییرات و تحولات آینده، نسبت به جهان هستی و استفاده و تصرف مسئولانه در طبیعت، بینشی ارزش‌مدار کسب کنند (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص. ۲۸۹-۳۰۱).

با توجه به اهمیت سند تحول نظام آموزشی و نیز اهمیت مضاعف نقد و تحلیل این‌گونه اسناد، به‌ویژه این مسئله که نزدیک یک دهه از تدوین این سند و ابلاغ آن به سازمان‌های مجری و مؤسسه‌های مرتبط می‌گذرد، چگونگی کاربست، رویکردهای اجرایی، آثار عملی و نتایج تربیتی سند مورد بحث در سطوح مختلف جامعه از جهت‌های گوناگون، مورد توجه منتقدان قرار گرفته است؛ از این روی، بسیاری از

پژوهشگران و صاحب‌نظران در این زمینه، پژوهش‌هایی ارزنده انجام داده و به نتایجی مهم دست یافته‌اند؛ از جمله:

- باب‌الحوائجی و عینی (۱۳۸۸) در مقاله خود با عنوان «تحلیل محتوای میزان به‌کارگیری استانداردهای سواد اطلاعاتی در دو ساحت تربیت سند ملی چشم‌انداز بیست‌ساله آموزش و پرورش: ساحت فرهنگی- هنری و ساحت علمی- فناوری» نتیجه گرفته‌اند میزان به‌کارگیری استانداردهای سواد اطلاعاتی در ساحت علمی- فناوری سند ملی، نسبتاً زیاد و در ساحت فرهنگی- هنری سند، پایین‌تر از میزان متوسط است.

- حاجی‌بابایی (۱۳۹۱) در پژوهش خود با عنوان «ویژگی‌های مدرسه‌ای که دوست دارم با توجه به سند تحول بنیادین» نتیجه گرفته است این مدرسه، زمینه‌ساز تحقق یافتن مراتب حیات طیبه در دانش‌آموزان، و کانون عرضه خدمات و فرصت‌های تعلیم و تربیت به فراگیران است و تکوین و تعالی پیوسته هدایت آنان براساس نظام معیار اسلامی را ضمانت می‌کند.

- قاسمی و کاظمی (۱۳۹۳) در مقاله «تحلیل محتوای کتاب درسی هدیه‌های آسمانی پایه ششم و میزان انطباق آن با مبانی قرآن و سند تحول بنیادین» دریافته‌اند از میان ۳۳ هدف تدوین‌شده کتاب، ۳۲ هدف، یعنی ۹۶.۹۶ درصد از هدف‌های کتاب، دارای ارجاع به آیات قرآنی هستند و در این سطح وسیع، آموزه‌های قرآنی را به فراگیران انتقال می‌دهند.

- محمدی پویا، صالحی و مومیوند (۱۳۹۴) در مقاله «تحلیل محتوای نهج البلاغه براساس ساحت‌های شش‌گانه تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» دریافته‌اند ارتباط تنگاتنگ ساحت‌های تربیتی سند تحول با متن نهج البلاغه نشان می‌دهد که پژوهش‌هایی از این دست به غنی‌تر شدن اسناد تعلیم و تربیت توسط متن‌های دینی و اسلامی کمک می‌کنند.

- علی‌پور، حیدری و سنجری (۱۳۹۶) در پژوهش خود با عنوان «بررسی میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی» دریافته‌اند از مجموع فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با ساحت‌های شش‌گانه تربیت در کتاب پایه ششم (۴۲۶ واحد) و کتاب پایه

پنجم (۱۵۴ واحد)، میان این دو کتاب از نظر مجموع بازتاب ساحت‌ها چندان تناسبی وجود ندارد؛ همچنین از نظر توزیع هریک از ساحت‌ها و میزان توجه مؤلفان به آن‌ها در کتاب‌های بررسی شده، توازنی دیده نمی‌شود و این یافته با نتایج پژوهش‌های وفایی، فضل‌اللهی و طالعی فرد (۱۳۹۶) همسویی دارد.

- وفایی، فضل‌اللهی و طالعی فرد (۱۳۹۶) در پژوهش خود با عنوان «بررسی میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی» نتیجه گرفته‌اند در این کتاب‌ها مجموعاً ۵۲۸ بار (پایه سوم: ۱۳۸، پایه چهارم: ۸۷، پایه پنجم: ۱۳۶ و پایه ششم: ۱۶۷ بار) به ساحت‌های شش‌گانه تربیتی توجه شده است. از میان ابعاد بررسی شده، بُعد علم و فناوری با میزان بار اطلاعاتی ۰.۹۸ و ضریب اهمیت ۰.۱۷۸ بیشترین توجه را به خود اختصاص داده است؛ درحالی که بُعد اقتصادی و حرفه‌ای با میزان بار اطلاعاتی ۰.۷۳۳ و ضریب اهمیت ۰.۱۳۳ دارای کمترین میزان توجه است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد در زمینه کتاب‌های فارسی متوسطه اول، علی‌رغم اهمیت بسیار زیاد درس‌های نظم و نثر در حوزه تربیت و همچنین نیاز مبرم اولیا و مربیان به شیوه‌های صحیح و امکانات مؤثر برای تربیت فراگیران در وضعیت سنی دوره مورد بحث، و متناسب با حساسیت‌ها و ظرافت‌های ناشی از اقتضاها و الزام‌های این دوره از رشد و شکل‌گیری شخصیت دانش‌آموزان، پژوهشی مرتبط با سند تحول بنیادین و مبتنی بر ساحت‌های تربیت درباره این آثار صورت نگرفته است. اصولاً محتواهای آموزشی و کتاب‌های درسی باید محملی برای انتقال ایده‌ها و آرمان‌های ملحوظ در سند تحول به سطح مؤسسه‌های آموزشی، مدرسه‌ها و خانواده‌ها باشند تا به واسطه آن‌ها اولیا، مربیان و مدرسان تربیت‌های لازم را در فراگیران، تحقق بخشند. برنامه‌های درسی از مهم‌ترین عناصر و آینه تمام‌نمای موفقیت و شکست و حتی در بیشتر موارد، جهت‌دهنده به نظام آموزشی هستند و محملی مناسب برای عرضه دانش، تغییر نگرش و آموزش دادن مهارت‌هایی به دانش‌آموزان، بزرگسالان و تصمیم‌گیرندگان اولیه به‌شمار می‌روند (مهرمحمدی و محمودی، ۱۳۹۱، ص. ۱۴۶)؛ از این روی، پرداختن به درسنامه‌ها و تحلیل کتاب‌های درسی از منظر میزان پیوند و همسویی آن‌ها با

ارکان و هدف‌های سند تحول، در شناختن و شناساندن آسیب‌ها، فرصت‌ها، و نقاط ضعف و قوت این بخش از ابزار و فرایندهای آموزشی و تربیتی میهن اسلامی، مفید و مؤثر است. بررسی وضعیت کتاب‌های درسی از این جهت اهمیت دارد که تصویری دقیق از کم‌وکیف توجه به این مضامین به دست می‌دهد و با بررسی وضعیت موجود، بینش‌های لازم را برای برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران طراحی برنامه‌های درسی به‌منظور تدوین برنامه‌ها، و پوشش‌دادن حیطه‌ها و برنامه‌های درسی پنهان و مغفول فراهم می‌آورد (نیلی، موسوی، نصر و مسعود، ۱۳۹۳، ص. ۶۲).

در این زمینه، کتاب‌های فارسی مورد استفاده در مدرسه‌ها، و برنامه‌ها و درسنامه‌های مرتبط با زبان و ادبیات فارسی از آن جهت که پایه آموزش تمام شاخه‌های دانش، و جلوه‌گاه فرهنگ و هنر ایرانی- اسلامی است، اهمیتی دوچندان می‌یابند. این کتاب‌ها پایه آموزش تمام درس‌ها در مقطع ابتدایی و متوسطه‌اند و کلیه آموزش‌ها و به‌ویژه پیام‌های تربیتی، علمی، ادبی و... در قالب متون نظم و نثر به دانش‌آموزان عرضه می‌شود؛ از این روی، جستار حاضر بر این پرسش اساسی و محوری متمرکز است که در کتاب‌های فارسی متوسطه اول، ساحت‌های شش‌گانه تربیت سند تحول، چگونه و به چه میزان بازتاب یافته‌اند.

بی‌گمان، رسیدن به پاسخی روشن، مبسوط و مستدل برای این پرسش کلی و محوری، مستلزم پاسخ‌گویی دقیق به پرسش‌هایی ریزتر و طبقه‌بندی‌شده است که از طریق مطالعه و تحلیل منابع یادشده، قابل سنجش و استناد باشند؛ از جمله:

الف) میزان توجه به ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی در محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول چگونه است؟

ب) میزان توجه به ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی در محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول چگونه است؟

ج) میزان توجه به ساحت تربیت زیستی و بدنی در محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول چگونه است؟

د) میزان توجه به ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری در محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول چگونه است؟

ه) میزان توجه به ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای در محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول چگونه است؟
و) میزان توجه به ساحت تربیت علمی و فناوری در محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول چگونه است؟

روش پژوهش

منتقدان و پژوهندگانی همچون کرلینجر^۱ تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها دانسته‌اند (سعدی‌پور (بیابان‌گرد)، ۱۳۹۶، ص. ۳۹۳). پژوهش حاضر نیز به شیوه توصیفی و از نوع تحلیل محتواست و در آن، همخوانی کیفی محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول با ساحت‌های شش‌گانه و بازتاب کمی مؤلفه‌های مربوط به این ساحت‌ها به صورت مطالعه درس‌به‌درس کتاب‌های موردنظر بررسی می‌شود؛ بنابراین، جامعه تحلیلی- پژوهشی حاضر، سه کتاب درسی فارسی دوره متوسطه اول (پایه‌های هفتم، هشتم و نهم) در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ را شامل می‌شود و کل جامعه آماری به شکل سرشماری واحدها (مشمول بر جمله‌ها و شبه‌جمله‌ها) تحلیل شده است.

در این پژوهش، برای تحلیل محتوا، ابتدا مؤلفه‌های مرتبط با ابعاد شش‌گانه تربیت را از سند تحول بنیادین آموزش و پرورش با توجه به هدف‌های آن در دوره متوسطه اول استخراج و سپس محتوای کتاب‌ها را براساس آن ابعاد تجزیه و تحلیل کردیم. ابزار جمع‌آوری اطلاعات در دو مرحله تدوین شد:

نخست، تعیین مؤلفه‌های مفهومی ساحت‌های شش‌گانه: در این مرحله برای هر یک از ساحت‌ها متناسب با محتوای آثار و متن‌های مورد مطالعه، مؤلفه‌ها و زیرگزاره‌هایی تعریف شده است که مصداق‌های موجود در کتاب‌های مورد بحث براساس آن‌ها تقسیم و تحلیل می‌شوند و بر این اساس، زمینه بررسی دقیق و طبقه‌بندی شده متن و محتوای کتاب‌ها فراهم می‌آید؛ بدین ترتیب، ساحت اعتقادی- اخلاقی از ۳۱ مؤلفه تشکیل شده است و این مؤلفه‌ها عمدتاً آن قسم از مصداق‌های محتوایی کتاب‌ها را دربر می‌گیرند که بر خدانشناسی، خودشناسی و شناخت خلقت متمرکز است؛ یعنی سامان‌دهی بینش،

1. Frederik Nichols Kerlinger

منش، مواضع و تکالیف متربیان در پیوند با خالق هستی، خود و خلقت، موردنظر است. این مصداق‌ها تربیت توحیدی افراد، پرورش عزت‌نفس و تکریم دیگران و به عبارتی، مراعات حق‌الله، حق‌الناس و حق‌النفس را در کانون توجه دارند. ساحت اجتماعی-سیاسی، خود متشکل از نه گزاره است و مثال‌هایی را دربر می‌گیرد که یا به تربیت فردی متربیان و رشد و اصلاح ویژگی‌های فردی آنان در زمینه روابط و معاشرت‌های اجتماعی می‌پردازند و یا با تربیت و تقویت مسئولیت‌های اجتماعی متربیان مرتبط‌اند و بر ساختن مصلحان اجتماعی-سیاسی از متربیان را هدف پرورش خود قرار داده‌اند. ساحت زیستی و بدنی از چهار مؤلفه تشکیل شده است که به مصداق‌های تربیت در زمینه بهداشت فردی و اجتماعی، روانی، جسمانی و... می‌پردازد. ساحت هنری با نه مؤلفه، درس‌ها و مثال‌هایی در زمینه کشف و برکشیدن استعداد‌های هنری متربیان، پرورش دادن احساسات و عواطف و تخیل‌های آنان، هموار کردن مسیر ادراک و التذاذ هنری و زیبایی‌شناختی و... را دربر می‌گیرد. ساحت اقتصادی و حرفه‌ای، متشکل از ده مؤلفه است که مصداق‌هایی با دو رویکرد سلبی و ایجابی در زمینه ترغیب به کسب‌وکار و افزایش دادن سرمایه و ثروت مشروع، و پرهیز از اقدامات نامشروع در همین زمینه را ذیل خود دارد. سرانجام، ساحت علمی و فناوری با هشت مؤلفه، مثال‌هایی را شامل می‌شود که موضوع آن‌ها ترویج نگاه ژرف برآمده از آموزه‌های اسلامی به دانش و فناوری مبنی بر پیوند دانش و دین، علم و عمل، علم و فناوری، نوآوری در دانش، حقیقت‌جویی و... است.

دوم، تدوین سیاهه بررسی محتوا: پس از تدوین سیاهه محتوا کلیه مؤلفه‌ها از جامعه آماری موردنظر در پژوهش استخراج و آمارگیری شدند و درصد و میانگین آن‌ها مشخص شد؛ سپس داده‌های به‌دست‌آمده با استفاده از شاخص‌های توصیفی آنتروپی شانون (داده‌های جدول فراوانی، محاسبه بار اطلاعاتی مقوله‌ها و به‌دست‌آوردن ضریب اهمیت آن‌ها) تجزیه و تحلیل شدند؛ بدان معنا که در مرحله اول، ماتریس فراوانی، بهنجار^۱ موردنظر است و بدین منظور، از فرمول ۱ استفاده می‌شود:

فرمول ۱.

$$P_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^m a_{ij}} ; \forall i, j$$

1. Normalized

در گام دوم، بار اطلاعاتی هر شاخص محاسبه می‌شود و در ستون‌های مربوط قرار می‌گیرد. بدین منظور از فرمول ۲ استفاده می‌شود:
فرمول ۲.

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m [p_{ij}(\ln p_{ij})] \quad j = 1, 2, \dots, n$$

(به طوری که $k = 1/\ln(m)$ است)

در گام سوم با استفاده از بار اطلاعاتی شاخص‌ها ("...") ضریب اهمیت هر یک از شاخص‌ها محاسبه می‌شود و هر شاخصی که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد، از ضریب اهمیت (W_j) بیشتری برخوردار است. ضریب اهمیت شاخص j م طبق فرمول ۳ محاسبه می‌شود (آذر، ۱۳۸۰):
فرمول ۳.

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j} ; \quad \forall j$$

در پایان، نتایج به دست آمده از نظر میزان بار اطلاعاتی شاخص و ضریب اهمیت آن‌ها و نیز همسویی یا ناهمسویی با یافته‌های دیگر پژوهش‌ها مقایسه شده‌اند.

یافته‌های پژوهش

ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی با تأکید بر سیره ائمه و اولیای الهی مانند بردباری، تقوا، عدل و داد، عزت‌نفس و... بر انتخاب راه درست زندگی متمرکز است و گزینش اصول و آداب زندگی بر مبنای معیارهای دینی همچون قناعت، خویش‌داری، اعتدال در زندگی و... را در نظر دارد و آن را ارزیابی می‌کند.

جدول ۱. سیاهه فراوانی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی بر اساس مؤلفه‌های ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی

ردیف	مؤلفه‌ها	کتاب هفتم	کتاب هشتم	کتاب نهم	جمع
۱	آزادی انتخاب عمل	۱	۰	۱	۲
۲	ارتباط با خدا	۷	۶	۱۳	۲۶
۳	استغفار	۰	۰	۰	۰
۴	امر به معروف و نهی از منکر	۰	۱	۲	۳
۵	بردباری	۱	۴	۱	۶
۶	پرهیز از تفاخر	۲	۱	۳	۶
۷	تفکر منطقی	۲	۲	۰	۴

ردیف	مؤلفه‌ها	کتاب هفتم	کتاب هشتم	کتاب نهم	جمع
۸	تقوا	۵	۱	۱	۷
۹	تعالی ارزش‌های دینی	۱	۱	۱	۳
۱۰	توجه به فضایل اخلاقی	۱	۲	۲	۵
۱۱	توجه به معاد	۴	۲	۱۱	۱۷
۱۲	خاشع‌بودن	۶	۵	۳	۱۴
۱۳	خضوع	۸	۸	۹	۲۵
۱۴	خوف و رجا	۰	۰	۱	۱
۱۵	خویشتن‌داری	۱	۰	۱	۲
۱۶	دوری از فسق و فجور	۱	۳	۱	۵
۱۷	دنیاگریزی	۱	۱	۵	۷
۱۸	رعایت اعتدال	۱	۱	۱	۳
۱۹	رضایت حق	۳	۵	۲	۱۰
۲۰	سیاسگزاری	۰	۲	۱	۳
۲۱	سعه صدر	۱	۱	۱	۳
۲۲	ظلم‌ستیزی	۲	۴	۱	۷
۲۳	عدل و داد	۱	۱	۱	۳
۲۴	عزت نفس	۳	۶	۶	۱۵
۲۵	عقلانیت محوری	۲	۱۲	۱	۱۵
۲۶	عمل کردن به دستورهای الهی	۴	۷	۳	۱۴
۲۷	قرب الهی	۴	۱۳	۳	۲۰
۲۸	قناعت	۲	۰	۶	۸
۲۹	کسب بصیرت دینی	۱	۲	۱	۴
۳۰	محوریت داشتن دین در زندگی	۳	۰	۴	۷
۳۱	مشیت الهی	۷	۴	۱۰	۲۱

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول.../نواز الله فرهادی و زهرا گرامی طیبی ۲۱۷

ردیف	مؤلفه‌ها	کتاب هفتم	کتاب هشتم	کتاب نهم	جمع
	جمع	۷۴	۸۸	۱۰۰	۲۶۲
	درصد	۲۸.۲۴	۳۳.۵۸	۳۸.۱۶	۱۰۰

داده‌های این جدول نشان می‌دهد در محتوای کتاب‌های درسی فارسی متوسطه اول، از میان مضمون‌های مطرح شده در درس و تمرین‌ها، در ۲۶۲ مورد به مؤلفه‌های تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی پرداخته شده است. این تعداد در کتاب پایه نهم با صد واحد (۳۸.۱۶ درصد) دارای بیشترین فراوانی و در کتاب پایه هفتم با ۷۴ واحد (۲۸.۲۴ درصد) دارای کمترین فراوانی است. مؤلفه ارتباط با خدا نیز با ۲۶ واحد، بیشترین فراوانی و استغفار با صفر واحد، کمترین فراوانی را دارد.

در ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی بر تربیت متربیان آگاه و فعال در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی از طریق کسب مهارت‌های ارتباطی مانند صبر، بردباری و سعه صدر و نیز معیارهای اجتماعی همچون ایثار، مسئولیت‌پذیری و نوع‌دوستی تأکید می‌شود.

جدول ۲. سیاهه فراوانی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی براساس مؤلفه‌های ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی

ردیف	مؤلفه‌ها	کتاب هفتم	کتاب هشتم	کتاب نهم	جمع
۱	توجه به فضایل اخلاقی	۱	۱	۵	۷
۲	جامعه‌پذیری	۱۱	۵	۴	۲۰
۳	حفاظت از دیگران در برابر آسیب‌های اجتماعی	۷	۰	۲	۹
۴	خرد جمعی	۱۰	۱۱	۷	۲۸
۵	دوستی و دوست‌یابی	۷	۰	۳۴	۴۱
۶	رازداری	۲	۰	۳	۵
۷	سازگاری با اجتماع	۲	۲	۱	۵
۸	نوع‌دوستی	۲	۱	۱	۴
۹	همدلی و وفای	۲	۱	۱۲	۱۵
	جمع	۴۴	۲۱	۶۹	۱۳۴
	درصد	۳۲.۸۳	۱۵.۶۷	۵۱.۴۹	۱۰۰

داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد در محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول، از میان مضمون‌های مطرح شده در متن درس و تمرین‌ها، در ۱۳۴ مورد به مؤلفه‌های تربیت

اجتماعی و سیاسی پرداخته شده است. از این تعداد، پایه نهم با ۶۹ واحد (۵۱.۴۹ درصد) دارای بیشترین فراوانی و پایه هشتم با ۲۱ واحد (۱۵.۶۷ درصد) دارای کمترین فراوانی، مؤلفه دوستی و دوست‌یابی با ۴۱ واحد دارای بیشترین فراوانی و مؤلفه نوع-دوستی با چهار واحد دارای کمترین فراوانی است.

در ساحت تربیتی زیستی و بدنی، متریان با کسب آگاهی‌های لازم در زمینه تربیت زیستی، بهداشت زیست‌محیطی را رعایت می‌کنند و ضمن داشتن احساس مسئولیت، در حفظ و نگهداری محیط‌زیست و صیانت از آن کوشا هستند.

جدول ۳. سیاهه فراوانی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی براساس مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی

ردیف	مؤلفه‌ها	کتاب هفتم	کتاب هشتم	کتاب نهم	جمع
۱	تربیت و پرورش قوای جسمی و روانی	۴	۱	۲	۷
۲	تعادل روحی و روانی	۱	۳	۱	۵
۳	توجه به بهداشت جسمی	۳	۲	۱	۶
۴	صیانت از طبیعت	۱	۰	۰	۱
	جمع	۹	۶	۴	۱۹
	درصد	۴۷.۳۶	۳۱.۵۷	۲۱.۰۵	۱۰۰

داده‌های جدول ۳ نشان می‌دهد در محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه دوره اول، از میان مضمون‌های مطرح‌شده در متن درس و تمرین‌ها، در نوزده مورد به مؤلفه‌های تربیت زیستی و بدنی پرداخته شده است. از این تعداد، پایه هفتم با ۴۷.۳۶ درصد) دارای بیشترین فراوانی و پایه نهم با چهار واحد (۲۱.۰۵ درصد) دارای کمترین فراوانی، مؤلفه تربیت و پرورش قوای جسمی و روانی با هفت واحد، دارای بیشترین فراوانی و صیانت از طبیعت با یک واحد، دارای کمترین فراوانی است.

در ساحت تربیت زیباشناختی و هنری، متریان با بهره‌مندی از عواطف، احساسات و طبع لطیف، آثار هنری را خلق می‌کنند و به آگاهی و آرامش روحی و روانی، و التذاذ هنری دست می‌یابند.

جدول ۴. سیاهه فراوانی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی براساس مؤلفه‌های ساحت تربیت زیباشناختی و هنری

ردیف	مؤلفه‌ها	کتاب هفتم	کتاب هشتم	کتاب نهم	جمع
۱	ارتباط هنری	۱	۴	۵	۱۰
۲	ارزشمندی	۱۱	۷	۱۰	۲۸
۳	ادراک هنری	۶	۱	۴	۱۱
۴	تخیل	۵	۹	۴	۱۸
۵	خلاقیت ذهنی	۱۰	۷	۴	۲۱
۶	خلق اثر هنری	۸	۲	۲	۱۲
۷	کاهش پریشانی فکری و عاطفی	۳	۱	۳	۷
۸	معناشناسی	۳	۳۰	۵	۳۸
۹	معنایابی	۴	۲	۳	۹
	جمع	۵۱	۶۳	۴۰	۱۵۴
	درصد	۳۳.۱۱	۴۰.۹۰	۲۵.۹۷	۱۰۰

داده‌های جدول ۴ نشان می‌دهد در محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول، از میان مضمون‌های مطرح‌شده در متن درس و تمرین‌ها، در ۱۵۴ مورد به مؤلفه‌های تربیت زیباشناختی و هنری پرداخته شده است. از این تعداد، پایه هشتم با ۶۳ واحد (۴۰.۹۰ درصد) دارای بیشترین فراوانی و پایه نهم با ۴۰ واحد (۲۵.۹۷ درصد) کمترین فراوانی، مؤلفه معناشناسی با ۳۸ واحد، دارای بیشترین فراوانی، و کاهش پریشانی فکری و عاطفی با هفت واحد، دارای کمترین فراوانی است.

در ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای، مفاهیم اقتصاد و رفتار اقتصادی اسلامی مانند ارتزاق حلال، رعایت الگوی مصرف، کارآفرینی، مشارکت در فعالیت اقتصادی و کسب مهارت حرفه‌ای بررسی و تحلیل می‌شود.

جدول ۵. سیاهه فراوانی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی براساس مؤلفه‌های ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای

ردیف	مؤلفه‌ها	کتاب هفتم	کتاب هشتم	کتاب نهم	جمع
۱	ارتزاق حلال	۲	۱	۰	۳
۲	استقلال اقتصادی	۸	۵	۱	۱۴

ردیف	مؤلفه‌ها	کتاب هفتم	کتاب هشتم	کتاب نهم	جمع
۳	اقتصاد و معیشت	۱	۱	۱	۳
۴	توجه به کارآفرینی	۲	۰	۱	۳
۵	رعایت الگوی مصرف	۰	۰	۰	۰
۶	شکر نعمت	۰	۱	۳	۴
۷	کاریابی	۰	۰	۲	۲
۸	مشارکت	۱	۰	۲	۳
۹	مهارت حرفه‌ای	۱	۱	۱	۳
۱۰	همدلی	۲	۰	۱	۳
	جمع	۱۷	۹	۱۲	۳۸
	درصد	۴۴.۷۳	۲۳.۶۸	۳۱.۵۷	۱۰۰

داده‌های جدول ۵ نشان می‌دهد در محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه دوره اول، از میان مضمون‌های مطرح‌شده در متن درس و تمرین‌ها، در ۳۸ مورد به مؤلفه‌های تربیت اقتصادی و حرفه‌ای پرداخته شده است. از این تعداد، پایه هفتم با هفده واحد (۴۴.۷۳ درصد) دارای بیشترین فراوانی و پایه هشتم با نه واحد (۲۳.۶۸ درصد) دارای کمترین فراوانی، مؤلفه استقلال اقتصادی با چهارده واحد، دارای بیشترین فراوانی و رعایت الگوی مصرف با صفر واحد، دارای کمترین فراوانی است.

با استفاده از ساحت تربیت علمی و فناورانه، متربیان می‌توانند با کسب تجربه از دانش گذشتگان و شناخت توانایی‌های خود در کسب مهارت‌های حرفه‌ای و علوم و فنون نوین بکوشند و کارآفرینی کنند.

جدول ۶. سیاهه فراوانی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی براساس مؤلفه‌های ساحت تربیت علمی و فناوری

ردیف	مؤلفه‌ها	کتاب هفتم	کتاب هشتم	کتاب نهم	جمع
۱	تفکر	۶	۴	۱۱	۲۱
۲	تلفیق علم و دین	۲	۳	۲	۷
۳	خلاقیت	۲	۱	۱	۴
۴	سواد رسانه‌ای	۱	۶	۱	۸
۵	دانش بی‌منتها	۳	۳	۴	۱۰

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول.../نواز الله فرهادی و زهرا گرامی طیبی ۲۲۱

ردیف	مؤلفه‌ها	کتاب هفتم	کتاب هشتم	کتاب نهم	جمع
۶	کارآفرینی و علم	۱۰	۱	۱	۱۲
۷	مهارت در فناوری اطلاعات و ارتباطات	۲	۴	۴	۱۰
۸	واقع‌گرایی صرف	۲	۲	۵	۹
	جمع	۲۸	۲۴	۲۹	۸۱
	درصد	۳۴.۵۶	۲۹.۶۲	۳۵.۸۰	۱۰۰

داده‌های مندرج در جدول ۶ نشان می‌دهند در محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول، از میان مضمون‌های مطرح در متن درس‌ها و تمرین‌ها، در ۸۱ مورد به مؤلفه‌های تربیت علمی و فناوری پرداخته شده است. از این تعداد، پایه نهم با ۲۹ واحد (۳۵.۸۰ درصد) دارای بیشترین فراوانی و پایه هشتم با ۲۴ واحد (۲۹.۶۲ درصد) دارای کمترین فراوانی، مؤلفه تفکر با ۲۱ واحد، دارای بیشترین فراوانی و خلاقیت با چهار واحد، دارای کمترین فراوانی است.

در ادامه، یافته‌های به دست آمده از مجموع این بررسی‌ها در قالب جدول فراوانی و درصد کل داده‌های مندرج در جدول‌های شش‌گانه پیشین، براساس تفکیک ساحت‌های شش‌گانه و پایه‌های سه‌گانه، به منظور صورت‌گرفتن برآوردی جامع و یکجا در جدول ۷ نشان داده شده است.

جدول ۷. میزان توجه به ابعاد و مؤلفه‌های ساحت‌های شش‌گانه سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های فارسی متوسطه اول

کتاب‌ها	اعتقادی، عبادی و اخلاقی	سیاسی و اجتماعی	زیستی و بدنی	زیبایی‌شناسی و هنری	اقتصادی و حرفه‌ای	علمی و فناوری	مجموع
	فراوانی	فراوانی	فراوانی	فراوانی	فراوانی	فراوانی	درصد
فارسی هفتم	۷۴	۴۴	۹	۵۱	۱۷	۲۸	۳۲.۴۱
فارسی هشتم	۸۱	۲۱	۶	۶۳	۹	۲۴	۳۰.۶۶
فارسی نهم	۱۰۰	۶۹	۴	۴۰	۱۲	۲۹	۳۶.۹۱

کتابها	اعتقادی، عبادی و اخلاقی، سیاسی و اجتماعی	زیستی و بدنی	زیبایی‌شناختی و هنری	اقتصادی و حرفه‌ای	علمی و فناوری	مجموع	کتابها
کل	۲۶۲	۱۳۴	۱۹	۱۵۴	۳۸	۸۱	۶۸۸
فراوانی	۳۸.۰۸	۱۹.۴۷	۲.۷۶	۲۲.۳۸	۵.۵۲	۱۱.۷۷	۱۰۰
درصد							

طبق داده‌های این جدول، از مجموع ۶۸۸ فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با ساحت‌های شش‌گانه تربیت در سند تحول بنیادین در کتاب‌های فارسی متوسطه اول، ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی ۲۶۲ واحد، ساحت تربیت سیاسی و اجتماعی ۱۳۴ واحد، ساحت تربیت زیستی و بدنی نوزده واحد، ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری ۱۵۴ واحد، ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای ۳۸ واحد، و ساحت تربیت علمی و فناوری ۸۱ واحد را به خود اختصاص داده‌اند و کتاب فارسی پایه نهم با ۲۵۴ واحد، دارای بیشترین فراوانی است.

بررسی مجموع داده‌ها و آمار به دست آمده از جدول‌های پیشین در بستر آنتروپی شانون (جدول ۸)، یافته‌های پژوهش را از زوایایی دیگر، به صورت قابل تأمل درمی‌آورد و کامل تر می‌کند.

جدول ۸. یافته‌های حاصل از اجرای تکنیک آنتروپی شانون

شاخص‌ها	فراوانی	درصد	بار اطلاعاتی	ضریب اهمیت
اعتقادی، عبادی و اخلاقی	۲۶۲	۳۸.۰۸	۰.۹۹۷۰۴	۰.۱۷۱۷۶
سیاسی و اجتماعی	۱۳۴	۱۹.۴۷	۰.۹۰۸۳۳	۰.۱۵۶۴۸
زیستی و بدنی	۱۹	۲.۷۶	۰.۹۵۲۰۸	۰.۱۶۴۰۲
زیبایی‌شناختی و هنری	۱۵۴	۲۲.۳۸	۰.۹۸۴۶۸	۰.۱۶۹۶۳
اقتصادی و حرفه‌ای	۳۸	۵.۵۲	۰.۹۶۹۴۰	۰.۱۶۷۰۰
علمی و فناوری	۸۱	۱۱.۷۷	۰.۹۹۳۲۱	۰.۱۷۱۱۰

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول.../نواز الله فرهادی و زهرا گرامی طیبی ۲۲۳

بر این اساس، از میان شش ساحت تربیتی‌ای که بر مبنای آن‌ها محتوای کتاب فارسی دوره اول متوسطه را تحلیل کردیم. بالاترین ضریب اهمیت (۰.۱۷۱۷۶) و بار اطلاعاتی (۰.۹۹۷۰۴) به ساحت اعتقادی، عبادی، اخلاقی داده شده و اولویت دوم به ساحت علمی و فناوری با ضریب اهمیت ۰.۱۷۱۱۰ و بار اطلاعاتی ۰.۹۹۳۲۱ اختصاص یافته است. در جدول ۹، نتایج نهایی به دست آمده از اجرای این تکنیک را بر اساس تفکیک پایه‌ها نشان داده‌ایم.

جدول ۹. ماتریس فراوانی بهنجار شده

اعتقادی، عبادی و اخلاقی	سیاسی و اجتماعی	زیستی و بدنی	زیبایی‌شناسی و هنری	اقتصادی و حرفه‌ای	علمی و فناوری
۰.۲۸۲۴۴	۰.۳۲۸۳۶	۰.۴۷۳۶۸	۰.۳۳۱۱۷	۰.۴۴۷۳۷	۰.۳۴۵۶۸
۰.۳۳۵۸۸	۰.۱۵۶۷۲	۰.۳۱۵۷۹	۰.۴۰۹۰۹	۰.۲۳۶۸۴	۰.۲۹۶۳۰
۰.۳۸۱۶۸	۰.۵۱۴۹۳	۰.۲۱۰۵۳	۰.۲۵۹۷۴	۰.۳۱۵۷۹	۰.۳۵۸۰۲

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در سال ۱۳۹۰ تدوین و در کتاب‌های درسی، تغییرهایی مبتنی بر هدف‌های این سند از دوره ابتدایی آغاز شد، پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های فارسی متوسطه اول انجام شده است.

طبق بررسی‌ها و تحلیل‌های صورت گرفته، در این کتاب‌ها در مجموع، ۶۸۸ مرتبه به ساحت‌های شش‌گانه (اعتقادی، اخلاقی و عبادی؛ سیاسی و اجتماعی؛ زیستی و بدنی؛ علمی و فناوری؛ اقتصادی و حرفه‌ای؛ زیبایی‌شناسی و هنری) توجه شده و در این میان، کتاب فارسی هفتم دارای فراوانی ۲۲۳، کتاب فارسی هشتم دارای فراوانی ۲۱۱ و کتاب فارسی نهم دارای فراوانی ۲۵۴ است.

با توجه به نتایج آماری به دست آمده در زمینه میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه سند تحول بنیادین، در کتاب‌های فارسی متوسطه اول، بر اساس الگوی آنتروپی شانون، نتایج ذیل به دست آمده است:

الف) ساحت اعتقادی، عبادی و اخلاقی با فراوانی ۲۶۲، بار اطلاعاتی ۰.۹۹۷۰۴ و ضریب اهمیت ۰.۱۷۱۷۶ در جایگاه نخست قرار دارد.

ب) ساحت علمی و فناوری با فراوانی ۸۱، بار اطلاعاتی ۰.۹۹۳۲۱ و ضریب اهمیت ۰.۱۷۱۱۰ در جایگاه دوم قرار دارد.

ج) ساحت زیبایی‌شناختی و هنری با فراوانی ۱۵۴، بار اطلاعاتی ۰.۹۸۴۶۸ و ضریب اهمیت ۰.۱۶۹۶۳ در جایگاه سوم قرار دارد.

د) ساحت اقتصادی و حرفه‌ای با فراوانی ۳۸، بار اطلاعاتی ۰.۹۶۹۴۰ و ضریب اهمیت ۰.۱۶۷۰۰ در جایگاه چهارم قرار دارد.

ه) ساحت زیستی و بدنی با فراوانی نوزده، بار اطلاعاتی ۰.۹۵۲۰۸ و ضریب اهمیت ۰.۱۶۴۰۲ در جایگاه پنجم قرار دارد.

و) ساحت سیاسی و اجتماعی با فراوانی ۱۳۴، بار اطلاعاتی ۰.۹۰۸۳۳ و ضریب اهمیت ۰.۱۵۶۴۸ در جایگاه ششم قرار دارد.

اولویت‌بندی ساحت‌ها از نظر توزیع فراوانی، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت، بیانگر این مسئله است که تکرار تعداد فراوانی مؤلفه، دال بر میزان اهمیت آن در کتاب‌های درسی نیست و میزان توجه به این ساحت‌ها متوازن نیستند. این نتیجه با یافته‌های وفایی، فضل‌اللهی و طالعی فرد (۱۳۹۶) همسویی کامل دارد.

همچنین از میان ساحت‌های شش‌گانه، توجه به ساحت اعتقادی، عبادی و اخلاقی، بیشترین میزان توجه مؤلفان و برنامه‌ریزان درسی را به خود اختصاص داده است. این مسئله نیز با یافته‌های علی‌پور، حیدری و سنجری (۱۳۹۶)، و محمدی پویا، صالحی و مومیوند (۱۳۹۴) همسویی دارد و با یافته‌های گودرزی (۱۳۹۲) و وفایی، فضل‌اللهی و طالعی فرد (۱۳۹۶) همسو نیست.

از میان ساحت‌های شش‌گانه تربیت در سند تحول بنیادین، ساحت سیاسی و اجتماعی کمترین ضریب اهمیت و بار اطلاعاتی را به خود اختصاص داده است؛ در حالی که با توجه به هدف‌های تربیتی سند تحول بنیادین در دوره متوسطه اول در ساحت سیاسی و اجتماعی، دانش‌آموز باید:

الف) با مشارکت در فعالیتهای اجتماعی هویت‌ساز، نوع دوستی، ایثار و مسئولیت‌پذیری در قبال دیگران را تجربه کند و با دوری‌جستن از روحیه فردگرایی، توانایی تصمیم‌گیری مبتنی بر خرد جمعی را در خود توسعه دهد.

ب) با شناخت وظایف و مسئولیتهای خود در قبال زیست اجتماعی، روش‌هایی برای تأثیر بر بهبود سبک زندگی اجتماعی و حفاظت از خود و دیگران در برابر مسائل و آسیب‌های اجتماعی را برگزیند و به کار گیرد.

ج) با بررسی علت‌های تکوین، تغییر و تداوم محیط طبیعی، اجتماعی و سیاسی، و آشنایی با قانون اساسی و ساختار سیاسی کشور، درک خود از روند تغییرها و تأثیرهای آن بر زیست اجتماعی را بیان کند.

د) با شناخت شاخص‌های هویت ملی (ایرانی-اسلامی)، عملکرد خود را در راستای حفظ و ارتقای این هویت بررسی کند (رشد و آموزش قرآن و معارف اسلامی، ۱۳۹۸/۴/۲).

پرداختن به برنامه‌های درسی، درسنامه‌ها و تحلیل محتوای کتاب‌های آموزشی بر پایه اجزا و ارکان سند تحول نظام آموزشی، در آسیب‌شناسی بخشی مهم از فرایند کاربست و مراحل اجرایی این سند، نقش محوری دارد. در این نگاه انتقادی و آسیب‌شناسانه به نظر می‌رسد محتوا و مفاد این نقشه راه ارزشمند به صورتی شایسته و بایسته در کانون‌های علمی، فرهنگی و تربیتی، و سازمان‌های آموزشی و پرورشی اشاعه نیافته و نهادینه نشده و از این روی، شایسته است متن و محتوای این سند برای دست‌اندرکاران اجرایی تعلیم و تربیت (اعم از مجریان صف و ستاد) با تفصیل و تفسیر یادآوری و تبیین شود. بدین منظور می‌توان اقداماتی نظیر موارد پیشنهادی ذیل را انجام داد:

الف) در بخش تولید محتوا تلاش برای نزدیک‌تر کردن محتواهای آموزشی و پیام تربیتی هر درس به هدف‌های سند تحول و اسناد بالادستی صورت گیرد. در این حوزه، کتاب‌های درسی فارسی با توجه به اینکه ترکیبی از متون نظم و نثر هستند و بیشترین اثرگذاری‌های تربیتی را در قالب شعر و نثر بر دانش‌آموزان دارند، توجهی دوچندان را می‌طلبند.

ب) برجسته‌سازی جایگاه ساحت‌های شش‌گانه در کتاب‌ها و برنامه‌های درسی از طریق بیان صریح فهرستی از انتظارات و هدف‌های تربیتی مباحث کتاب (اعم از شناختی، عاطفی، رفتاری و...) منطبق با ساحت‌های شش‌گانه در صفحات آغازین درس‌ها و فصل‌ها و همچنین افزودن چکیده‌ای از مباحث به پایان درس‌ها و فصل‌ها با محوریت ایده‌های برآمده از ساحت‌های شش‌گانه همراه با طراحی آزمون‌هایی جهت سنجش ابعاد ادراکی و عملکردی مربیان و متربیان در هر مبحث انجام شود.

ج) تدوین برنامه دانش‌افزایی در زمینه سند تحول و اسناد بالادستی و گنجاندن آن در تقویم سالانه مراکز متولی و مؤسسه‌های مرتبط، و اجرای درست و زمان‌بندی‌شده آن جهت آموزش رسمی و مستمر به مسئولان میانی، مربیان و معلمان انجام شود.

د) به‌طور کلی، هر تدبیری که با حذف واسطه‌های غیرضروری میان برنامه‌ریزی کلان تربیتی - فرهنگی با مجریان صف (اولیا و مربیان) و با کاهش دادن لایه‌های روساختی در برنامه‌های درسی، به برون‌افتادن هدف‌های غایی تربیت از منظر سند تحول از پرده‌تحاشی و تغافل یاری رساند و تبلور ملموس و مستمر آن در مجاری آموزشی و پرورشی را در پی داشته باشد، اندیشیده شود.

منابع

- قرآن مجید (محمد مهدی فولادوند، مترجم).
- ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۹۷). *فلسفه تربیت*. تهران: پیام نور.
- باب‌الحوایجی، فهیمه؛ و عینی، اکرم (۱۳۸۸). تحلیل محتوای میزان به‌کارگیری استانداردهای سواد اطلاعاتی در دو ساحت تربیت سند ملی چشم‌انداز بیست‌ساله آموزش و پرورش (ساحت فرهنگی - هنری و ساحت علمی - فناوری). *فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۱۲(۴۸)، ۱۸۴-۱۶۳.
- حاجی‌بابایی، حمیدرضا (۱۳۹۱). ویژگی‌های مدرسه‌ای که دوست دارم با توجه به سند تحول بنیادین. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۴۲، ۵۲-۷۴.
- سایت رشد و آموزش قرآن و معارف اسلامی (۱۳۹۸/۴/۲). اهداف دوره‌های تحصیلی در نهصد و پنجاه و دومین جلسه شورای عالی آموزش و پرورش (تاریخ ۱۳۹۷/۲/۱۰).
- سعدی‌پور (بیابان‌گرد)، اسماعیل (۱۳۹۶). *روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*. تهران: دوران.

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول.../نواز الله فرهادی و زهرا گرامی طیبی ۲۲۷

شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۰). مبانی نظری سند تحول بنیادین. تهران: شورای عالی وزارت آموزش و پرورش.

علی پور، فاطمه؛ حیدری، زهرا؛ و سنجری، فاطمه (۱۳۹۶). بررسی میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی. همایش کشوری دانش موضوعی- تربیتی (دانش‌آموز محتوا): آموزش دینی و قرآن.

فاطمی امین، زینب؛ و فولادیان، مجید (۱۳۸۸). نظام آموزشی و بازدهی آموزشی: مطالعه تطبیقی ۷۰ کشور جهان. فصلنامه علمی- پژوهشی راهبرد فرهنگ، ۲(۷)، ۱۰۳-۱۳۰.

فایضی، علی؛ و آشتیانی، محسن (۱۳۷۵). مبانی تربیت و اخلاق اسلامی. قم: روحانی.

قاسمی، حسین؛ و کاظمی، محمود (۱۳۹۳). تحلیل محتوای کتاب درسی هدیه‌های آسمانی پایه ششم و میزان انطباق آن با مبانی قرآن و سند تحول بنیادین. نوآوری‌های آموزشی، ۱۳(۵۲)، ۱۱۶-۱۰۰.

گودرزی، ابوالفضل (۱۳۹۲). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش: فلسفه و جایگاه تربیت بدنی. رشد آموزش تربیت بدنی، ۱۳(۴)، ۳۲-۳۴.

محمدی پویا، فرامرز؛ صالحی، اکبر؛ و مومیوند، فاطمه (۱۳۹۴). تحلیل محتوای نهج البلاغه بر اساس ساحت‌های شش‌گانه تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. پژوهشنامه نهج البلاغه، ۳(۱۰)، ۶۳-۸۱.

مرزوقی، رحمت‌الله (۱۳۸۴). تربیت بدنی از دیدگاه اسلام: رویکردهای پرورش سیاسی. فصلنامه تربیت اسلامی، ۱(۱)، ۹۳-۱۰۸.

مطهری، مرتضی (۱۳۹۹). تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: صدرا.

معین، محمد (۱۳۸۸). فرهنگ فارسی (جلد ۴). تهران: امیرکبیر.

ملاسیس، لوییز (۱۳۶۷). آموزش برای توسعه (اسدالله زمانی پور و ژان توما، مترجمان). مسائل جهانی آموزش و پرورش.

مهرمحمدی، محمود؛ و محمودی، فیروز (۱۳۹۱). وارونگی رویکردی نوین به طراحی برنامه‌های درسی معطوف به تربیت حرفه‌ای با تأکید بر علوم تربیتی. دوفصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی، ۳ (۱۴۱)، ۱۴۱-۱۷۷. نیلی، محمدرضا؛ موسوی، ستاره؛ نصر، احمدرضا؛ مسعود، محمد (۱۳۹۳). بررسی میزان آگاهی اعضای هیئت علمی گروه‌های فنی- مهندسی دانشگاه‌های اصفهان از مؤلفه‌های اساسی نوآوری برنامه‌ریزی درسی و میزان کاربست آن‌ها. فصلنامه آموزشی مهندسی ایران، ۱۶(۶۴)، ۵۹-۸۸.

وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی (۱۳۹۹ الف). کتاب فارسی پایه هشتم دوره اول متوسطه. شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی (۱۳۹۹ ب). کتاب فارسی پایه هفتم دوره اول متوسطه. شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی (۱۳۹۹ ج). کتاب فارسی پایه نهم دوره اول متوسطه. شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

وفایی، رضا؛ فضل‌اللهی، سیف‌الله؛ و طالعی فرد، احمد (۱۳۹۶). بررسی میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی. فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۲(۳)، ۱۵۴-۱۳۱.

Fagerlind, I.; and Saha, J. (1989). Education and National Development.
Herkenrath, M. (2002). Quantitative Cross-National Analysis as a Research Tool in the Sociology of Developing Countries.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی